

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir
(Reyestr № 3378)*

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
RƏYASƏT HEYƏTİ

TÜRKOLOGİYA

- *Beynəlxalq elmi jurnal*
- *Международный научный журнал*
- *International scientific journal*

- *1970-ci ildən nəşr olunur*
- *Издаётся с 1970 года*
- *Published since 1970*

- *İldə 4 dəfə çıxır*
- *Выходит 4 раза в году*
- *Published quarterly*

№ 3

İYUL-AVQUST-SENTYABR

BAKİ – 2020

YAZILI ABİDƏLƏR
ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ
WRITTEN MONUMENTS

BAHTİYOR ABDUŞUKUROV (Özbekistan)*

KISSASI RABGUZİ'DEKİ BAZI SÖZCÜKLERİN ANLAMSAL ANALİZİ

Özet

Sözcüğün anlamlarını öğrenme yollarından biri onun anlamsal yapısını kısımlara ayırarak analiz etmektir. Birden fazla anlamı olan sözcüklerin her anlamlı kısmını daha küçük kısımlara ayırarak incelemek sözcüğün anlamlarını daha net belirlemeye yardımcı olur. Bu yüzden makalede Türk halkları arasında *Kıssası'l Enbiya* adı ile meşhur olan *Kıssası Rabguzi* eserinde kullanılan leksik birimlerin anlamlarındaki değişimler konu edinmiş; sözcüğün leksik anlamının uzun yıllar boyunca dil ve dil dışı etkenlerden dolayı değişime yüz tutması, *Kıssa* 'da geçen kelimelerde anlam daralması ve genişlemesi veyahut kelimelerin yeni anlam kazanması gibi konular irdelenmiştir. Sözcüklerin analizi, onları Eski ve Orta Türkçeye ait sözcüklerle karşılaştırmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Sözlük anlamı, dil etkeni, anlam daralması, tek anlamlı sözcükler, çok anlamlı sözcükler, anlam genişlemesi, dil dışı etken.*

Giriş

Sözlük anlamı; kelimenin sözcük bilimi ve söz diziminin bir birimi olarak belirlenmesinde önemli yer tutar. Her sözcük de sözlük anlamı taşımaz. Özbek dilinde bu tür kelimeleri birbirinden ayırt etmek, yazı dili ile konuşma dilinin farklı hadiseler olduğunu ortaya koymak amacıyla sözlük anlamı taşıyan kelimeler için "leksema" terimi kullanılır. Yani sözcük bilimi ve söz diziminin ana birimi, madde başı olabilen sözcük veya "leksema"dır.

Dil bilgisinde herhangi bir dil bilimsel yapıyı işaretleyen, doğrudan doğruya konuşulan veya yazılan konuyu ilgilendirmeyen sözcük de. Bunların anlamdan ziyade görev yönü ağırlıktadır. Oysa sözlük anlamlı kelime, tek başına cümlenin ögesi olabilir. (Mirtaciyev 2010: 47).

Yazı dili sözlüğündeki kelimelerin anlamları değişime karşı daha dirençlidir. Kelimeler şu etkenlerden dolayı değişime uğrayabilir: 1) dil dışı etkenler; sosyal-ekonomik hayat, şuur, düşüncenin gelişmesi ve başkaları; 2) dil (lisani) etkenler;

* Ali Şir Nevai Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi, Özbek filolojisi bölüm başkanı, Prof.Dr..
E-posta:abdushukurov1972@mail.ru

dil birimlerinin dil sistemi içindeki ilişkileri (Cemalhanov 2004: 21). Sözcük anlamlarının değişimi farklı ve karmaşık bir süreçtir. Nitekim, kelime anlamının daralması, genişlemesi ve yeni anlam kazanması uzun süren bir dönemin sonucudur.

Anlam daralması

Daha önce geniş bir olguyu ifade eden anlamın sonradan daha dar bir olguyu anlatmaya başlamasıdır. (Hekimova 2008: 67). Anlam daralması halinde, sözcüğün ifade ettiği belli bir anlam diğer bir sözcükle ifade edilmeye başlar. Neticede sözcüğün leksik anlamında daralma meydana gelir. (Mirtacıyev 2010: 113).

XIII. Yüzyılın sonu – XIV. Yüzyılın ilk yarısında yaşamını sürdüren Nasiruddin Burhaneddin Rabguzî'nin *Kıssası Rabguzî* (1309-1310 yıllarında yazılmıştır) adlı eserinin kelime dağarcığına ait birçok kelimedede anlam daralması meydana gelmiş, yani sözcüklerin bazı anlamları kullanımdan çıkmıştır. Örneğin, *alp* sözcüğü *Orhun Yazıtları*'nda *Turfan* metinlerinde, *Manî* abidelerinde ve Kaşgarlı Mahmud'un *Divan*'nında aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır: 1) “mahir nişancı”: *Atsar alp ertiniz...* – atışta mahir nişancı idiniz; 2) “yiğit, kahraman”: *alplar birlä uruşma* – yiğitlerle vuruşma; 3) “cesur, mert, korkmaz”: *...Alp qağan ermiş* – mert hakan imiş; 4) “cesaret, atılganlık”: *Alp in erdämin el tutmiş* – devletin kaidesi mertlik ve cesaret ile (DTS,36). *Tefsir*'de, Mahmud b.Sarayî'nin *Nechul Feradis* adlı eserinde ve *Kıssası Rabguzî*'de söz konusu sözcüğün sadece ikinci anlamına rastlanır: *Omär... är ärdi yüräklig ayyar alp ärdi* (2667); *Meni alp bahätur tesünlär* (NF, 20368); *Alp yüräklük kücünä küwänür erdi* (61v14). Analizlerden anlaşıldığı üzere, daha sonraki dönemlere gittikçe kelimenin ikinci anlamı korunmuş, ilk ve türetilen anlamlar kullanımdan kalkmış bulunuyor.

Artat- fiili eski Türkçe'ye ait abideler ve Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı destanında: 1) “yok etmek”; 2) “viran etmek, yıkmak”; 3) “sarf etmek, harcamak”; 4) “bozmak”; 5) “çarpıtmak, yanlış yorumlamak” (yan anlam); 6) “parçalamak, şaşırtmak” (DTS,127) gibi anlamları ifade etmiştir. Araştırma konusu olan kaynakta kelime sadece “bozmoq” anlamında kullanılmıştır: *Aniñ üçün kim Rasul yarlıqadi: men namāz qılurda bir dev kirdi namāzimni artatğali...* (146r13). Bu cümlede söz konusu sözcük *boz-* fiili ile anlamdaşlık oluşturmaktadır: *Qurtqa buzar miñ işni qayra tüzär tiläsä* (80v14). Görülmektedir ki, *Kıssası Rabguzî*'de bu fiilin sadece dördüncü anlamı kullanılmıştır. Temel anlam ve yan anlamlar bulunmamaktadır. XIV. Yüzyılda *artat-* fiili *boz-* kelimesi ile anlamdaş olarak kullanılırken sonradan yerini bu kelimeye tamamen devretmiştir.

Ak sıfatı ilk önce *Orhun Abideleri*'nde “boz” (ot rengi) anlamında kullanılmıştır: *Aq bisi qulunlamış* – boz kırsığı yavruladı. Söz konusu kelime *Turfan* metinlerinde yan anlamda “iyi etkileyen, istendiği gibi, olumlu” anlamlarını taşımıştır: *Aq qışin az* – insanın hoşuna giden işin az. (DTS,48) Kaşgarlı Mahmud'un *Lügat*'inde sözcüğün temel anlamı korunurken yeni “ak” anlamı da gelişmiştir: *Aq bulut* (MK, I,258). *Tefsir*'de sözcüğün “ak”, “parlak” (svetly) anlamları gözlemlenir: *Qizil taqı aq yaqutdin* (138,17); *...Uüzlär ul kün aq bolup...* (12568). *Kıssa*'da ise kelime “ak”: *Hur aq temäk bolur* (171v5): “boz”: *Farmānladi aq yağan keltürdilär* (148r14) anlamlarında kullanılmıştır. Örneklerden kelimenin “iyi

etkileyen, istendiği gibi, olumlu” gibi anlamları henüz o dönemdeyken, “parlak” anlamı da daha sonraki dönemlerde kullanımdan düşmeye başladığı anlaşılır.

Nevâî eserlerinde kelimenin “ak” (renk), “temiz” (yan anlam) anlamlarına rastlanır. (ANEDAS,II,544). Radloff, sözlüğünde sözcüğün aşağıdaki yan anlamlarını kaydeder: “temiz” (RSL, I, 84), “vicdanlı, dürüst” (RSL, I, 95), “yüksek kalite” (RSL, I, 92), “bilgili, aydın” (RSL, I, 79).

Bunun yanı sıra, analiz edilmekte olan terimin *ürün* anlamdaşı da kullanılmıştır: ... *ürün yüzlük, kiyik közlük, yinçgâ bellik...* (85v13). Sözcüğe ilk defa *Tonyukuk Yazıtı*'nda rastlanır: *Sarığ altun ürün kümüş – sarı – altın, ak – gümüş* (DTS, 627). Demek ki eski Türkçede “ak” anlamını *ürün* kelimesi ifade etmiştir. *Ak* sıfatının bu anlamı XI. Yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Bilgi kavramı ilk defa *Kül Tigin Yazıtı*'nda “bilgi-tecrübe kazanmak” anlamını taşıyan *bil-* fiiline *-(i)g* eki eklenerek türetilen (ÖTEL, I, 50) *bilig* kelimesi yardımıyla açıklanmıştır: *Ayiğ bilig anta öyür ermiş – Öyle kötü bilgi düşünür imiş.* (DTS, 99). Kelime, *Divanü Lügat-it Türk*'te temel anlamını korumaya devam etmiştir: *Ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz yazmas – İz (işaret) olsa insan yolundan şaşmaz, bilgi olsa kişi sözünden yanılmaz.* (MK, I, 108) Ayrıca Kaşgarlı Mahmud sözcüğün “akıl, idrak”, “hikmet” (I, 367) gibi anlamları üzerinde de durur. Berlin derlemesine ait Uygur yazısıyla yazılan evraklarda söz konusu leksik birimin dördüncü, yani “ihtiyatkarlık” anlamına rastlanır: *Yiti biligin yarmış kergäk – yarayı gayet ihtiyatkarlıkla açmalı.* (DTS,100) *Kıssa*'da *bilig* kelimesi esas itibarı ile “bilgi-tecrübe”, “hikmet” gibi anlamları ifade etmiştir: *Sulaymân aydi bu biligni kimdin ögrändiñ?* (139v8); *Aymışlar: ul ganjda bir altun taxtada bar edi bilig sözläri bitiglig, söz bu erdi* (131r3). Demek ki eserde gözlemlenen ilk anlam temel anlam, diğer anlamı ise yan anlamdır.

Burada Rabguzî'nin söz konusu anlamı ifade etmek için Arapça *ilim* kelimesinden de yararlandığını vurgulamak gerekir: *Musâ aydi: men seniñ birlä turayin 'ilm ögränäyin teyü keldim* (130r2). Bu sözcük “bildi, bilgili oldu” anlamlarını taşıyan *ilma* fiilinin I bölüm mastarı olup (ÖTEL, II, 161), ilk defa *Kutadgu Bilig* (DTS, 209) destanında rastlanır. Bundan yola çıkarak da alıntı kelimenin XI. Yüzyıldan itibaren *bilig* sözcüğüne eş anlamlı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde *yalawaç* 1) “elçi”: *Bu yanliğ yalawaç tiläkkä tegir – böyle bir elçi dileğe kavuşturur;* 2) “peygamber”: *Muhammad yalawaç xaläyiq başi – Muhammed Peygamber halkın önderi* (DTS, 228) anlamlarında kullanılmıştır. İlk anlam önce *yalabaç* şekliyle *Orhun Abideleri*'nde, ikinci anlam da *Turfan* metinlerinde kullanılmıştır: *Tübüt qanqa yalabaç bardim – Tibet hanına elçi olarak gittim.* (DTS, 227); *Täñri yalawaçi – Tanrı'nın elçisi, peygamberi* (DTS, 228). Kaşgarlı Mahmud *yalawaç* (III, 54) “peygamber”, *yalafar* kelimesi ise “padişanların elçilerine verilen ad” (Uygurca) anlamını ifade ettiğini kaydeder: *Yaş ot küymäs, yalafar ölmäs – yaş ot yanmadığı gibi haberi ne kadar ağır ve acılı olursa olsun elçiye zeval yoktur.* (III, 55). Kelime, araştırmakta olduğumuz kaynakta “peygamber” anlamıyla anılmış, yani anlam daralması meydana gelmiştir: *İbrâhim yalawaç dastârin çiqarib alarğa qarşu tutdilar* (98v14).

Söz konusu hadise analizini ettiğimiz sözcüğün eş anlamlısı olan *sawcî* kelime-sinde de görülebilir. Bu terim ilk defa *Orhun Yazıtları*'nda *sabçî* şeklinde kullanarak “elçi”, “evliya”, “keramet sahibi” (DTS,478) gibi anlamları ifade etmiştir. XI. Yüzyıla ait abidelerde istifade edilen *sawcî* varyantı “peygamber”, “görücü, dünür” (aynı zamanda bu anlam *Divan*'da Oğuzca *yazığçı* sözcüğü yardımıyla açıklanmıştır (III,63): *Yalawaçlarda ödrüntüsü uluğ sawcîsi* – elçiler arasından seçilen (Tanrı'nın) büyük peygamberi (DTS,492). *Kıssası Rabguzî*'de sadece “peygamber” anlamını görebiliriz: *İbrâhimün oğlı erdi İsâq Mavlâ sawcîsi* (53v15). Bu sözcük “haber, söz” anlamlarını taşıyan *saw* kelimesine *-cî* eki eklenerek türetilmiştir (ÖDES,I,293). İncelenmekte olan kaynakta “bir devleti başka bir devlet katında temsil eden kimse” anlamında “devlet” mânâsını taşıyan *el* sözcüğüne *-cî* eki eklenerek türetilen (ÖDES,I,463) *elcî* sözcüğü yardımıyla ifade edilmiştir: *Rum maliki Misr malikigâ elcî yibardî* (87v15). Kelime, aynı zamanda “peygamber” anlamını da ifade eder: *Tænri elcisi dastur tilâyür, tedi* (232v15).

Bunun dışında *Kıssa*'da sözcüğün Farsça-Tacikçe “payğambar”: *Xabarda andağ kelür: tört payğambar tirik turur* (20v20); Arapça “mürsel”: *Anbiyâ mursal qamuğdîn anîñ alâ himmatîn* (181v9); “nebi”: *Xalq üzâ yawlaq bağırsağ erdi belgülik nabiy* (158r15); “resul”: *Bu qavlñi xatâ temişlär, anîñ üçün kim rasul yarlıqadî* (146r12) gibi anlamdaşlarına da rastlanır.

Han, “hükümdar” demektir: *Köp çerigni bastı xanlar, iş çerigin kim basar* (77v4). Söz konusu istilah eski Türkçe kaynaklarda *qan* şeklinde kullanılarak “hükümdar”, “kılavuz, rehber” gibi mânâları karşılamıştır. (DTS,417) *Han* terimi *Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lügat-it Türk*'te temel anlamıyla kullanılmıştır: *Bu Tawğaç Qara Buğra xanlar xanî* (DTS,636); *Xandan basut* (yardım) *tilärlär* (I,427). Anlaşılmaktadır ki *x*'nin *q*'ye geçişi hadisesi XI. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu sözcük Ali Şir Nevaî'nin eserlerinde de aynı anlamı ifade etmek için kullanılmıştır: *Mâil qıldı burun Xitâ xanî bay' qılmaq berib bahâ anî* (III,412). Kaşgarlı Mahmud *xan* kelimesini aşağıdaki gibi açıklar: *Afrasiyab'ın çocukları için de han denir. Afrasiyab hakandır. Böyle adlandırılmasının uzun hikâyesi vardır.* (III,172). L.Budagov'un sözlüğünde *qan* sözcüğü Moğolca *qaan* kelimesinin kısaltılmış şekli olarak kaydedilir. (SSTTN,I,527). Kimi Türkologlar söz konusu terimi *qağan* kelimesinin kısaltılmış şekli olarak kabul ederler. (Baskakov 1976: 226). *Kıssa*'da ayrıca sözcüğün Farsça-Tacikçe *pâdşâh*, Arapça *sultân*, *malik* gibi eş anlamlıları da kullanılmıştır: *Qurtqa aydî: bu iş bitsä Rayân pâdşâh ölgändin soñ Rumdîn çerig kelgây* (88r7); *Ul sultân ölgändin soñ özgä sultân olturdî* (164v11); *Malik sordî: bu oğlannî qaydîn aldîñ?* (33r19).

İlk defa *Turfan* metinlerinde kaydı geçen ve “şehir” anlamını taşıyan *känd* (DTS,290) kelimesinin *Kıssa*'da *kend*, *kent* şekilleri ile kullanıldığı göze çarpar: *Yolda kelürdä Aynuş-şams atlığ bir kend bar erdi* (96r7); *Meni bu siğirğa mindürgil seniñ birlä kentgä barayîn* (128v8). Kaşgarlı Mahmud incelemekte olduğumuz kelime hakkında şunları beyan eder: *Känd, Oğuzlar ve onlara yakın olanların dilinde köy demektir. Birçok Türk'e göre de vilayettir. Bu yüzden Fergana için Özkänd, yani öz şehrimiz derler. Semerkand'ı ise büyük olmasından dolayı*

Semizkānd, yani semiz şehir derler. Bunu Farslar Samarqand şeklinde kullanırlar. (I,330) Tärkän, Şaş (yani Taşkent) demektir. Bunun aslı Taş kand olup taştan yapılmış şehir demektir. (I,414). Anlaşılmaktadır ki, Karahanlılar döneminde bu terim “köy”, “vilayet”, “şehir” anlamlarını taşımıştır. Tefsir’de kend (39,17), kent (61,9) şekilleri ile “köy”, “şehir” anlamları ifade edilmiştir. Gülistan bit Türki’de kent “şehir” için kullanılmıştır: Bir qul kentgä bardî (3061). Ali Şir Nevaî eserlerinde sözcüğün “köy”, “şehir” anlamlarında kullanıldığı anlaşılır. (ANADES,II,108).

Söz konusu sözcüğün hangi dile ait olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimi kaynaklar sözcüğün Soğd diline ait olduğunu kaydeder. (Drevnetyurkskiy slovar 1969: 290). Kaşgarlı Mahmud ise bu konuda şöyle der: *Bütün Maveraiünnehir’in, Yankand’dan Şark’a kadar olan ülkelerin Türk şehirleri olarak sayılmasının temeli şu ki Samarqand, Semizkānd, Taşkänd – Şaş, Özkänd, Tünkänd adlarının hepsi Türkçedir. Känd, Türkçe şehir demektir. Onlar bu şehirlere inşa ettiler ve öyle ad verdiler. Günümüze kadar da böyle devam etmektedir. Buralarda Farslar çoğalınca sonradan onlar Acem şehirleri gibi olmuştur. (Kaşgarlı 1960:164). Bu kayıtlar Maveraiünnehir’in adı geçen ülkelerinin Türkler tarafından inşa edildiğini, daha sonradan bu topraklarda Farsların nüfuzunun artmasıyla bu adların Farsça adlandırıldığını kanıtlar. (Sadıkov 2006: 46).*

Bununla beraber, incelemekte olduğumuz kaynakta söz konusu kelimenin Farsça-Tacikçe *şahar, šahristān* gibi eş anlamlılarına da rastlanır: *Učdim ul tağ ustigä ağdim, ortasında bir şahar kördüm anı uzunı on iki yiğaç yer erdi (141r19); Aytmişlar: on üç šahristān erdi, Bilqis Mārāb atliğ šahristānda erdi (146v16).*

Täjri terimi “bütün varlığın, canlı cansız her şeyin yaratıcısı” anlamını taşır: *Ançada Jabrāil keldi, aydi: ey Yunus Uğan Täjri şaşa salām qildi (152r21). Eski Türkçede täjri kelimesinin iki anlamı vardır: “ulu Tanrı, Allah”; “gök, sema”. Sözcüğün “tanrı, ilah” anlamı muhtelif dinlerde farklı idrak edilmiştir. Gök Tanrıçılıkta Kök täjri “gökteki Tanrı”yı ifade etmiştir. Manilik’te ise aşağıdaki gibi algılanmıştır: *Kün Täjri – Güneş tanrısı, Ay Täjri– Ay tanrısı, Yaşin Täjri – Yaşin tanrısı, Yel Täjri – Yel tanrısı. Türk Budistlerine göre Täjri täjrisi – Ali tanrı olan Buddha’dır. Müslüman Türklerde ise Täjri – Hak Teala (Allah)’dır. (Sadıkov 2006: 181). Bunun dışında Altun Yaruğ anıtı ve Orhun Yazıtları’nda söz konusu kelimenin “hükümdar, cenap”, “dinî” gibi anlamlarına rastlamak mümkündür: *Bu sabiğ eşitip, men ötrü olarqa inča tep tedim aya edgülärim täjrilärim – bu sözü duyunca onlara şöyle dedim: ey benim iyilerim, hükümdarlarım!; Täjri elikkä elçisi ertim – ben dinî kabileler birliğinin elçisi idim. (DTS,544). Divan’da şu kayıtları okuyabiliriz:***

Tün kün tapun täjrigä boynamağil

Qorqup añar eymänü oynamağil.

Gece gündüz ulu Tanrı’ya ibadet et, yolunu şaşırma. Allah’tan kork, O’ndan utan, O’ndan korkup oynamaktan sakın. Kahrolası kâfirler gök için *täjri* derler. Ayrıca onlar büyük bildikleri her şeye, örneğin yüksek dağa, ulu ağaca *täjri* derler. Bu yüzden onlar bunlara benzer şeylere secde ederler. Onların bilge insan için

tānriġān demeleri de bu yüzdendir. S.Mütellibov'a göre Kaşgarlı Mahmud'un *tānri* hakkındaki açıklamasını iki şekilde anlamak mümkündür:

Birincisi, bu açıklama XI. Yüzyılda ikamet eden halkların değil, belki de çok eski dönemlerde Dünya, Gök, Güneş gibi varlıklara tapan Şamanlık dönemi halklarının inancına aittir. Çünkü Kaşgarlı gök sözcüğünün “sema” anlamını taşıdığını vurgulamıştır. Ama onun “tanrı” anlamını kaydetmemiştir.

İkincisi, bunu XI. Yüzyılda İslam'ı kabul etmeyenlerin inancı böyleydi, şeklinde anlamak mümkündür. Bu yaklaşım gerçeğe daha yakın. Çünkü *Orhun Yazıtları*'nda da böylesi bir inanç sistemini görmek mümkündür. Yazıtlarda âlemin yaratılışı, dinî inançlar ile ilgili bilgiler çok azdır ve daha çok tanrıya minnettarlık, ölüm, taziye gibilere yer verilir. Ama onlarda Dünya, Gök, Tanrı diye açıklanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un bu tür açıklamaları bir yandan dinî inançlar tarihi üzerine araştırma yapanlar için önemli belgi kaynağı olur, diğer yandan Kaşgarlı Mahmud'un eserinde eski tarihî hadiseleri de dikkate aldığını gösterir. (Kaşgarlı 1963: 387-388).

Kıssa'da analizini ettiğimiz sözcüğün Türkçe *uġan*, *idi*, Arapça *Allāh*, Farsça-Tacikçe *xudā* gibi anlamdaşları da kullanılmıştır: ...*Uġan hukmiñä rizā berdim yarın qarındaşlarıñ birlä izayın tedi* (69r14); *İdigä şukr qıldılar, telim mällar berdilär sadaqa* (54r11); *Aydi: tanuqmen Allāh bir turur, Yunus anıñ yalawaçı turur* (152r19); *Aydi: Xudāyā sami'un aliymsen* (152r8). Ayrıca eserde Allah'ın sıfatlarını ifade eden kelimeler de mevcuttur: *idi* (sahip, iye), *Mavlā* (hami, koruyucu), *Mavlā taālā*, *Haq* (gerçekten var olan zat), *Rab* (iye, efendi), *Uġan* (kadir), *Dayyan* (hesap soran, cezalayan), *Xāliq* (yaratan), *Samad* (hiçbir şeye muhtaç olmayan), *Jabbār* (kullarının işini ıslah eden), *azza va jalla* (en aziz ve en ulu), *zul jalāli val ikrām* (şeref ve kerem sahibi), *Ahad* (tek, yegane), *Aliym* (bilen, bilge), *Jalil* (bütün sıfatları mükemmel, ulu zat), *malikul-mulk* (mülk ve saltanat sahibi), *Rahmān* (merhametli), *Rahim* (koruyan, acıyan), *Sami'* (gizli aşikâr her şeyi, akıldan geçenleri bile duyan), *Karim* (kerem sahibi, affeden), *jala jalālahu* (şanı ve şerefi büyük). Vurgulanmalıdır ki *tānri*, *idi* sözcükleri Eski Türkçe kaynaklara ait, *uġan* kelimesi Karahanlı dönemi anıtlarına ait, *Allāh*, *xudā* ıstılahları XIII-XIV. Yüzyıllar eserlerine aittir. Günümüzde *idi*, *uġan* kelimeleri kullanılmamaktadır.

Qonuqluq “belli bir yüzeyden yer almak” demektir ve *qon-* fiiline *-(u)q* eki eklenerek türetilen (ÖDES,I,586) isme *-luq* eki eklenerek oluşturulmuştur. Eski Türkçeye ait ilk anıtlarda “ziyafet, şölen”, “konuk evi” gibi anlamları belirtmek üzere kullanılmıştır: *Telim türlüğ ol bu qonuqluq aşı* – ziyafet için türlü yemekler. (DTS,456) XII – XIV. Yüzyıllar Uygurlara ait hukuk evraklarında “sığınak, barınak” anlamı ortaya çıkar: *Erinçlig qutadmiş qonuqluqta qonar* – bahtsızlara saadet getiren barınakta yaşar. (DTS,456) Rabguzî, sözcüğün sadece “ziyafet” anlamından istifade etmiştir: *Mavlā taālā vahiy qıldı: qamuğ uçqan yügürgänlärğä fulan kün Sulaymān qonuqluqınğa hāzir boluñ* (138v2). Böylece, XIV. Yüzyıla gelince söz konusu ıstılahın ilk anlamı olan “ziyafet, konuk etme” kullanılıyordu. Türetilen anlamları da kullanımdan düşmüştür. Ayrıca *Kıssa*'da *mehmāndärlig* sözcüğü de

aynı anlamı ifade etmek için kullanılmıştır: *Ātika bu sözni Abu Tālibğa aydı: mehmāndārliq qılıp uluğlarnı yığdı* (191v20).

Saw sözcüğü Eski Türkçe kaynaklarda “söz”, “haber”, “mektup” gibi anlamları ifade etmiştir: *Aniŋ sawın qabul qılıp* – onun sözünü kabul ederek; *Öpkäsi kelip inča tep saw idti* – öfkelenerek şöyle mektup yolladı. (DTS,491) *Divan*'da söz konusu sözcüğün şu anlamlarına rastlanır: “atasözü”: *Sawda mundağ kelir* – atasözünde şöyle denir; “kissa”; “hikâye”; “risale, mektup, kitapçık”; “söz, nutuk”; “eski haberler, haber ulaştırır”. (III,168) *Kıssası Rabguzî*'de terimin “söz, nutuk” anlamı görülür: *İbrāhim alayhis-salām bir kečä tüş kördi Lutnuñ bir kimersä birlä sözi sawı boldı tep* (59r16). Gerçekten *Kıssa*'da sözcüğün “söz” temel anlamı korunmuş olup diğer türetilmiş anlamlar kullanımdan çıkmıştır. Bununla birlikte eserde kelimenin Türkçe *söz*, Arapça *kalām, qavl, luğat, ibārat, lafz, kalima* gibi eş anlamlıları kaydedilmiştir: *Andağ qıldılar, söz eşittilär xuşlandılar* (120v4); *Ayğil: uluğlarin seniñ birlä izsünlär kalām eşitsünlär* (120r13); *Bu qavlñi xatā temişlär* (146r12); *İbrāhim va Abraham va İbrahim bu qamuğ luğatlar durust turur* (37v18); *Zulayhāniñ pardasin açmadı ibārat birlä aymadı, işārat birlä aydı...* (84v2); *...Teyür jam' lafzi üzä* (179v3). *Tört buluñda tört kalima aytıp taşni qozdı* (52v19).

Ucuz sıfatı, ilk defa Eski Türkçede “kolay”, “azıcık, değersiz, önemsiz” gibi anlamları ile istimal edilmiştir: *Ol oğlan ögin emgätmädin ucuz toğğay* – Bu çocuk annesini zorlamadan kolayca dünyaya geldi; *Taqi ağırliğ bolğay men taqi ucuz bolğay men* – o, daha çok saygıya sahip olur, ben de ehemmiyetsiz, önemsiz olarak kalırım. (DTS,604) *Divanü Lügat-it Türk* ve Ahmet Yügneki'nin *Atabet-ül Haka-yık* adlı eserinde kelimenin “düşük fiyatlı” anlamına rastlanır: *Ucuz nāñ* – ucuz bir şey. (DTS,604) Araştırmakta olduğumuz kaynaktaki kelimenin daha sonraki, yani üçüncü anlamı kullanıldığı anlaşılır: *İbrāhim duāsı barakātında bu kün Makkada aşliq ucuz bolğay erdi*. (49v3) İncelemelerden çıkan sonuç şu, söz konusu sıfatların temel anlamı ve bu anlamdan ortaya çıkarılan ikinci anlam henüz o dönemdeyken istimalden çıkmıştır. XIV. Yüzyıla gelince de sözcüğün yan anlamı kullanılmaya başlamış ve bugün temel anlama dönüşmüştür.

Qara sıfat sözcüğü *Orhun Abideleri, Turfan Metinleri, Kutadgu Bilig, Divanü Lügat-it Türk, Oğuznâme* gibi kaynaklarda “kömür renk”, “karanlık”, “düş, siyah”, “kir, toz” (yan anlam), “bahtsız” (yan anlam), “kötü, ahmak” (yan anlamda), “sıradan, basit” gibi anlamları taşımıştır. (DTS,422-423). *Tefsir*'de sözcüğün ilk anlamına rastlarız: *...Qara ranglu tæg körünür* (27619). Yukarıda andığımız anlamların bazıları XIV. Yüzyıla ait kaynaklarda aynen kullanılır. Buna *Kıssası Rabguzî* eseri kelime biliminin tetkiki sırasında şahit olduk:

1) “en koyu renk”i anlatır: *Yana aşçi aydı: tüşümdä üç tannur kördüm, biri aq, biri qara, biri qizil* (88r16);

2) “gölge”yi anlatır: *Yusufnin qarasi körünmäs bolğunča botasi qalmış injāntek injäyü qaldı* (69v4);

3) “avam, çevredekiler”i anlatır: *Aydılar: siz, fasād işlärni sewmäsmiz teyürsiz yana yiğaçlarni kesärsiz, yawuq qaralar köñlindä muni ravā ermäs tegäylär* (228r4);

4) “leke”yi anlatır: *Saväl: aq et üzä qara ayb bolmas...*(150v5);

5) “çirkin”i anlatır: *Bir kün bir qoldaşqa aydi: sen körklük jamälliğ ersän, bular qamuğ qara tururlar* (233v15). Burada söz konusu kelime körksüz sıfatının eş anlamlısı olarak kullanılmıştır: *Zulayhāniñ yüzigä baqtı ersä köziğä körksüz köründi* (83r10);

6) “değersiz, olumlu sonuç vermeyen”i anlatır: *Siziñ ilmiñiz qara turur tep närsägä yaramas tedim* (174r19). Bu kelime aynı zamanda “kötü, acımasız” anlamına da gelmektedir: *Täjridin yangın içi qaralar barçası köñül bir qilip Rasulğa oğradılar* (203r14).

Kaşgarlı Mahmud’un lügatinde *qari* sözcüğü “el uzunluğundaki uzunluk ölçüsü”, “kumaşlar için uzunluk ölçüsü, arşın” gibi anlamlarda kullanılmıştır. (III,242) *Tefsir*’de sözcüğün ilk anlamına rastlanır: *Ul adamniñ iki yüz qari bu yüklüki ärdi* (38b13). XII – XIV. Yüzyıllar Uygurlara ait hukuk evraklarında ve *Kıssası Rabguzi*’de sözcüğün “el uzunluğunda uzunluk ölçüsü” anlamı vardır: ... *yüz eki bağliğ uzun qarita böz alip* – uzunluğu *qari* hacminde yüz iki bağlamlı kumaş almak (DTS,246); *Musāniñ boyi on iki qari erdi.* (28v15) Ali Şir Nevaî’nin eserlerinde “yaklaşık bir metrelik uzunluk ölçüsü”nü ifade etmiştir. (NEL,730) *Qari* XIX. Yüzyılda Harezmi’de 148,94 sm, Buhara’da 320,04 sm, Fergana’da 164,45 sm’yi belirtmiştir. Taşkent’te ise ölçünün iki çeşidi olup biri alış verişlerde kullanılan karidir ve 177,8 sm’dir; ikincisi han karisidir ve 213, 36 sm’yi oluşturur. (Davidoviç 1970: 118) Aslında bu sözcük “kol” demek olan *qar* sözcüğüne küçültme ifade eden *-i* eki eklenerek oluşturulmuştur. Özbekçede *a* ünlüsü *ä* ünlüsüne dönüşmüş, *i* ünlüsünün de kalınlık özelliği kaybolmuştur: *qar + i = qari > qäri* (ÖDES,I,525).

Kıssa’nın lügatında gözlemlediğimiz anlam daralması hadisesi toplumsal gelişme sonucu olup, esas itibarı ile, çok anlamlı sözcüklerin tek anlam ifade etmeye başlaması, sözcüğün anlamlarının dilin içindeki ve başka dillerden alınmış kelimeler ile ifade edilmeye başlanması neticesinde ortaya çıkmıştır.

Anlam genişlemesi

Bilindiği gibi, herhangi bir kelime ilk ortaya çıktığı zaman tek anlamlıdır. Kelimenin anlam yapısındaki sürekli gelişmeler ise onu çok anlamlı sözcüğe dönüştürebilir. Demek ki dar bir olguyu ifade etmeye yarayan kelimenin sonradan daha geniş olguyu ifade etmeye başlaması anlam genişlemesi hadisesi sayılır. (Tursunov vb 1992: 86). Söz konusu süreç *Kıssası Rabguzi*’de tek anlamlı sözcüğün çok anlamlılığa doğru ilerlemesi, çok farklı yeni anlamlar kazanması, çok anlamlı kelime anlam yapısının genişlemesi, yan anlamların ortaya çıkması neticesinde gerçekleşmiştir. Elbette bu durum aynı zamanda yazarın kelimeleri yerinde kullanma, onlara yeni anlam ve çekicilik katma maharetinin yüksekliğinin de bir göstergesidir. Şimdi örneklere bakalım.

Xatun sözcüğü anıtta “karı”, “kadın” gibi anlamları belirtmiştir: ...İkkinçi *xatā Sulaymān xatunī butğa tapunsa kāfira bolğay erdi* (145r14); *Şām vilāyatında bir fāl açğuçi xatun bar erdi* (50r12). Söz konusu sözcük ilk defa *Kül Tigin Yazıtı*'nda *qatun* şeklinde karşımıza çıkar ve “hanım, soylu kadın” demektir: *Umayteg ögim qatun qutiña inim Kültegin er at bultı* – Hatun-anamın bahtına, kardeşim Kül Tigin Umey gibi kahraman adını aldı. (DTS,436) Eski Türkçede söz konusu sözcüğün *işi* eş anlamlısı da kullanılmıştır: *Begkâ işikâ inanğil*. (DTS,214) Kaşgarlı Mahmud da lügatinde bu sözcük için “Afrasiyab’ın kızlarından doğanların adıdır” diye yorum yapmıştır: *Xan işi bolsa, qatun işi qalur* – hakanın işi olursa hatun işi ertelenir. (I,388). *Tefsir*'de “karı” için kullanılmıştır: *Fir’avn xatunī Aysa*. (29,33) XIV. Yüzyıl Harezm kaynaklarında “hanım”, “kadın” gibi anlamları ifade etmek üzere kullanılmıştır: *Qamuğ xatunlarni xatun temā zinhār* (XIII,108621); *Bir xatun aña aytti*. (Γ,79a4) Türkolojide *qatun//xatun* sözcüğünün “kat, katman” demek olan *qat* sözcüğüne *-(u)n/-(i)n* ekinin eklenmesi ile meydana geldiği ile ilgili görüşler bulunmaktadır. (Pokroovskaya 1961:59). İ.İsmailov (1966: 107-108) çalışmalarında bu görüşü desteklemiştir. *Qatun* sözcüğünün “kat, katman” anlamını taşıyan *qat* kökünden türetildiğini söylemek yanlış olur. Öyle olduğunu varsaysak bile kelime köküne eklenen ekin ünlü uyumu gereği *-un* değil, *-in* şeklinde olması gerekir. Bu bağlamda, *qatun* tek bir biçimbirimdir. Onu *qat-un* şeklinde ögelere ayırmak doğru olmaz. İlk şekil olan *qatun* daha sonra *xatun*’a, günümüz Özbek dilinde de anlam ve ses açısından değişerek *xotin* haline dönüşmüştür. (Sadıkov 2002: 69). L.Budagov; *qatun* şeklinin Kırgızca, Türkçe, *xatun* şeklinin de Tatarca, Kazakça olduğunu belirterek Altay dilinde *qattin* şeklinde kullanıldığını, kelimenin çoğul şeklinin *qadittar* olduğunu vurgular. (ÖDES,I,402).

Araştırma konusu olan kelime *Eski Türkçe Sözlük* (DTS,36), *Özbek Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (ÖDES,I,402) ve *Özbek dilinin Açıklamalı Sözlüğü* (ÖDAS, IV, 415) gibi kaynaklarda Türkçe sözcük olarak belirtilmiş olmakla birlikte V.Bartold (1968: 43) bu kelimenin Soğdca ıstıhlardan biri olduğunu kaydeder. Prof.H.Dadabayev bu görüşü destekleyerek J.Kloson’un şu fikrini hatırlatır: *qatun//xatun* “bayan, hanım” terimi Soğd dilin ait *xwat’un* “hükümdarın, zadeganın eşi” kelimesinin Türkçe ve Arapça şekilleri sayılır. (Dadabayev vb 2007: 33). *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*'nde aşağıdaki fikirler ileri sürülür: “XOTUN, *qatun* — hakanın eşi ve hükümdar kadın için kullanılan Türkçe bir unvandır. İlk defa Hunlar döneminde (MÖ 3 — MS 3. Yüzyıllar) rastlanır. Türk Hakanlığı döneminde (6-8. Yüzyıllar) hakandan sonra gelen 2. derecedeki unvandır. Töreye göre kadınlar hakanla birlikte idareyi yürütmüşlerdir. Tarihte hükümdarın birkaç eşi vardır ve eşlerin sadece birinin baş Hatun olduğu bilinir. Hakan vefat ettiği zaman onun yerine geçecek olan oğlu henüz küçük yaşta ise onun adına Hatun idareyi gerçekleştirmiştir.

Askerî seferler sırasında da Hatunlar hükümdarın yanında yerlerini alırlar, ayrıca hükümdar sarayda bulunmadığı zamanlarda sarayı yönetir, elçi heyetlerini kabul ederler.

VII-VIII. Yüzyıllara ait Soğdca yazılı Türk maden paraları arasında çifte tasvirli; sağ tarafta hükümdar ve kraliçe tasvir edilmiş, arka tarafında ise MR'Y (hükümdar) ve a.'ttwnh (hatun) unvanının işlendiği maden paralara rastlanır. Bu maden paralar esas itibarı ile ülkemiz topraklarında bulunmuş olup Soğd veya Buhara'da hüküm süren hanedana aittir.” (Özbekistan Milli Ansiklopedisi 2005: 638) Anlaşılmaktadır ki söz konusu sözcük ilk önce Türk dilinde “unvan” daha sonra da “kadın” anlamını taşımıştır.

Bununla birlikte eserde istilahın Türkçe *tîşi*, *urağut*, *ewlük*, Arapça *avrat* anlamdaşları da kaydedilir: *Bir tîşi imām Muhammad bin Hasan Şaybāniyğa āšiq boldi* (82v6); *Ya'ni ariğsizliq körgän urağut oğli...* (121v15); *Ul Aziz aydi: meniñ ewlügimğä kimy yawuzliq sandi va kim ilik sundi?* (83v11); *Avrat aydi: erim ewdä yoq* (143v3).

Baş sözcüğünün *Eski Türk Yazıtları*'nda ve Karahanlı dönemi abidelerinde “vücudun boyun üstünde bulunan ön bölümü”, “sorumluluk” (yan anlam), “baş köşe”, “kapların boğazi”, “başak”, “uç, tepe”, “ırmağın başı, yukarı”, “önder”, “başlangıç” (DTS,86-87) gibi anlamlarda kullanıldığı görülür. *Tefsir*'de “vücudun boyun üstünde bulunan ön bölümü” (38,26); “başlangıç” (11,17); “tepe, yukarı” (129,31); “kılavuz, önder” (143,21); “kısm, gurup” (9,13), “benlik” (31614) gibi anlamlarında kullanılmıştır. Araştırmakta olduğumuz kaynakta ise şu anlamları ifade ettiği anlaşılır:

1) “vücudun boyun üstünde bulunan ön bölümü, kafa”: *Tört yüz qari bodlari baş üzä säkräp adaqların tepsälär tizläriñä tegi kömülür erdi* (29r16);

2) “başkan, önder”: *İsārat ul tururkim Rasul alayhis-salām biziñ nafsimizdın bolsa, ul bizgä baş bolur, biz ayaq bolurbiz* (207v20). Burada sözcüğün *başliq* kelimesi ile anlamdaşlık oluşturduğunu görebiliriz: *Abu Jahl başliq qurayş kâfirlari Rasulğaa kâfirlik qıla başladılar* (195r20);

3) “makamca yüksek, yüksek mevkide bulunan”: *Neçä baş hakim āqil erānlär kirip üñjür ağzi tuşunda arqurı yığaçlar ornattılar* (164v17);

4) “en öndeki, ilk”: *Anas ibn Mālik aytur: Rasul alayhis-salām aydi: baş barmağın çiçala barmaq içindä qoyup münçä erdi* (121v1);

5) “dikey şekilde bulunan nesnelere ucu”: *Biri-biriñä qatip tört uluş qılğil, tört tağ başında qodğil* (55v12);

6) “yolun başlangıç noktası”: *Yol başında bir çaşma suw kördi* (129v1);

7) “kimi bitkilerin kafa şeklinde veya kılçıklı başı, meyvesi”: *Malik alarğa baş üzüm berdi azuq ücün* (118r7);

8) “yeniden”: *Ya'ni başdın yigitmu bolurmiz, yāxud mundağuş qari erkän oğul tuğarmu?* (167v18);

9) “başlangıç noktası”: *Ya'ni kafālatniñ başi malāmat turur, ortası ökünc turur, āxiri tavān turur* (26v20);

10) “önce, ilk önce”: *Sen Fir'avn taba izganda başda-oq tediñ* (131r11).

Söz konusu sözcük Eski Türkçede *ba:ş* şeklinde telaffuz edilmiştir. Daha sonra *a:* ünlüsü uzun okunma özelliğini yitirmiştir. Özbekçede *a* ünlüsü *â* ünlüsüne dönüşmüş durumdadır: *ba:ş* › *baş* › *bâş* (ÖDES,I,61). Araştırmakta olduğumuz

sözcük abidede *buğday* kelimesi ile birleşerek Başak burcunu ifade eden yeni kelimeyi oluşturmuştur: *Ul burjlar bu turur: qozî, uy, ärändänd, quçiq, kür arslan, buğdaybaşı...* (66v4).

Kün kelimesi *Orhun Yazıtları*'nda ve XI. Yüzyıl abidelerinde “Güneş”: *Kün toğdı qamuğ üzä yaruq bolti* – Güneş doğdu ve her taraf aydınlık oldu; “günün sabahdan akşama kadar süren aydınlık bölümü”: *Tün künniñ qarşisi ol* – gece, gündüzün karşıtıdır; “24 saatlik süre”: *Tiriklik küniğä tükäl alqınur* – Hayat gün geçtikçe yokluğa doğru gidiyor. (DTS,326) gibi anlamları ifade etmiştir. *Tefsir*'de “yer yurvarlağına ışık ve ısı veren yıldız” (10611), “günün sabahdan akşama kadar süren aydınlık bölümü” (146,21), “geçen ve gelecek günlerin birinde” (9,18), “vaktiyle” (133,11), “hayat, ömür” (7065) gibi anlamları taşır. *Kıssa*'da sözcüğün birkaç anlamı var olup onlar aşağıdakilerdir:

1) “yer yurvarlağına ışık ve ısı veren yıldız”: *İkinçi keçä yana tüs kördi: on bir yulduz, kün, ay birlä inip Yusufgä sajda qılurlar* (67r19);

2) “günün sabahdan akşama kadar süren aydınlık bölümü”: *Elçi Misrğa keldi kün keç bolur erdi* (87v17);

3) “24 saatlik süre”: *İbrāhim yetti kün Mülk-i Hazān elindä turdi* (46v12);

4) “ay veya haftanın belli bir tarihi”: *Muharram ayında pançsanba kün ekindük namāzi vaqtında vafāt qıldı* (56r10);

5) “bayram niteliğinde özel gün”: *Yarındası Qurbān küni Tavrāt indi* (121v12);

6) “içinde bulunulan zaman”: *İdi maña on oğul bersä qamuğ sāz-silāh alip toquş küni meniñ öñümdä tursalar* (50r5). Ayrıca eserde bu anlam Arapça *vakit* kelimesi ile açıklanmıştır: *Namāz vaqtı boldi, oğlanni qoyup özi namāzğa turdi* (172r15);

7) “hava durumu”: *Mavlā taalā yel izdi, kün işiği bir sātta teniz tübigä kirdi* (115v13);

8) “geçen ve gelecek günlerin birinde”: *Bir kün İsmāil awğa barmış erdi* (49r10);

9) “vaktiyle”: *Künlärdä bir kün İshāq Avazğa aydi...* (54r17);

10) “gittikçe”: *Kün sayu emgäki artuqraq boldi* (23v6);

11) “gün boyu”: *Uzun kün yörüsän iki yığaçdin artuq yörimässen* (53r8);

12) “o zaman, o sırada”: *Ul kün Abdul Mutallibniñ toquz oğli bar erdi* (50r6);

13) “belli bir süre”: *Qaç kün ular birlä turdi* (57v13);

14) “bugün”: *Bu kün sizlärdin bir tiläğim bar berürmüsisiz?* (85v1);

15) “yakın günlerin birinde”: *Taylası kün malikma qalmadı* (65r14);

Bunlarla birlikte incelemekte olduğumuz sözcük *bat-* ve *tuğ-* eylemleri ile birleşerek dünya yönlerini, yani Doğu ve Batı'yı ifade etmeye yaramıştır: *Kün tuğardan kün batarğa kāsiki tegsä sözlärim* (249v15).

Kök (ÖDAS,II,449-450) sözcüğü *Kül Tigin Yazıtı*'nda, *Turfan* metinlerinde ve XI. Yüzyıl anıtlarında şu anlamları belirtmiştir: “mavi”: *Kök ton* – mavi elbise; “gökyüzü”: *Yerni kökni yaratqan* – yer ve gökyüzünü yaratan. (DTS,312) *Tefsir*'de

sözcüğün “gökyüzü” anlamı mevcut: *Kök taqı yer kün taqı tün.* (5466) Bu sözcük incelemekte olduğumuz abidede birkaç anlamı ifade etmek için kullanılmıştır:

a) “mavi”: *Emdi tegmä biriniz üçär kök yelük qılıp biri sağdın, biri soldin ilgäri arqada asiñ* (125r4);

b) “yeşil”: *Bulutlar yaş aqıtsa yaş oğlan anadın tuğartek yaş yaşap ölgän qara yerdin kök yaş ötlär ünär* (68r15);

v) “gökyüzü”: *Ädiz kök yiğlar, yağız yer külär* (68r14);

g) “yer yüzü”: *Ba'zi payğambarlarni meniñ birlä kökkä ağdurdı, ba'zisi dunyā kökindä* (211r8);

d) “yaprak”: *Ew öñindä açuq yerlärin eştürdi, sağında–solında yiğaçlar tik-dilär, köki kümüşdin, bodı altundin, budaqlari kümüşdin bir qandil qıldı* (34r9).

Eski Türkçe ve Karahanlı dönemi abidelerinde *qatığ* sözcüğünün “sert”: *Ol qatığ neñni yumşattı* – o sert şeyi yumuşattı; “hoşgörüsü olmayan, acımasız”: *Azunta negü bar ölümün qatığ* – dünyada ölümden daha acımasız ne var; “güçlü”: *Adawaki yek qatığ ünin qıqırıp* – Adavaki, güçlü bir sesle bağırdı; “sağlam” gibi anlamlarını görebiliriz. (DTS,433) *Orta Asya Tefsiri*'nde bu sözcük “normal bir ortamda şekil ve hacmini koruyan” (20,6); *güçlü* (27,17); “zor, meşakkatli” (27619); “inciten, gönül kırıcı” (28,24); “acımasız” (4567) gibi anlamlarda kullanılmıştır. Rabguzî, eserinde yukarıda kaydedilen anlamlar dışında birkaç anlamı daha eklemiştir. Bu da söz konusu döneme gelince sözcüğün anlamının genişlediğini gösterir:

1) “normal ortamda şekil ve hacmini koruyan”: *Ul tupraqda qatığ yumşaq va ariğ ariğsiz, tatlığsiz qamuğ bar erdi* (6r1);

2) “sağlam”: *Yusufni bir qatığ inirçaqğa mündürdilär, yolğa kirdilär* (74r4);

3) “güçlü”: *Ul qatığ qorqunç azāblarni köräyin tedi* (20v4); *Qatığ zilzila qoptı* (162v20);

4) “kulağa sert gelen, yüksek”: *Qatığ ün birlä javāb aydı* (30v21);

5) “acımasız”: *Hazratdın xitāb keldi: ey Azrāil, gāyat qatığ köñüllük ermişsen* (5v20); *Yazid çerigi birlä qatığ sançıştı* (246r12);

6) “sonsuz, haddinden fazla”: *Taılayu barıp topuz birlä ururda ilgin üstünrāk kötürdi ğatığ urdı* (45r1);

7) “herhangi bir şeye tamamen kendini kaptırmış”: *Butğa ğatığ tapunur üçün Āzar atadılar* (38r5); Bununla birlikte abide dilinde sözcüğün yan anlam ifade ettiği noktalar da bulunmaktadır.

8) “zor, meşakkatli”: *Qatığ işlär buyurğil ögränsün, tedilär* (188v12);

9) “gönül kırıcı, inciten”: *Sulaymānğa qatığ sözlädi, bargıl kişi işin işlägil* (144r5);

10) “kötü, çarpıcı”: *Ul mardud Main aydı: meniñ üzä bu tündin qatığraq tün yoq* (184r14).

Aynı zamanda sözcüğün *yaman* eş anlamlısı da kullanılmıştır: *Munča miñ xalāyiqniñ halāklikiñä yaman duā qıldın anı negä qayğurmadiñ* (157v9).

Aç- fiili Eski Türkçe abidelerde ve XI. Yüzyıla ait kaynaklarda “açmak”, “dağıtmak”, “boşaltmak”, “çözmek”, “yol açmak”, “fethetmek”, “halletmek”, “su

serpmek”, “inanmak” (DTS,3) gibi anlamları ifade etmiştir. *Tefsir*'de kelimenin açmak: *Ali qabuğ açdı* (27,16); *fethetmek*: *Qayda şaharlär bar ärsä açdı* (50,5) anlamlarına rastlanır. Söz konusu sözcük *Kıssa*'da aşağıdaki anlamlarda kullanılmıştır:

1) “yoldaki engeli kenara çekerek giriş veya çıkışı sağlamak”: *Urağut eşik açtı ikägü kirdilär* (134r15);

2) “bir şeyin kapağını veya tıpasını kaldırmak”: *Aydi bir uluğ çanaq kördüm tola suw ağzi örtüglüg anı aldım ağzin açtım* (217v13);

3) “bir şeyi kapalı durumdan kurtarmak”: *Hadiça aydi: andin bildimkim keldi tegäniñdä başimñi açdım ketti tediñ, bildimkim farişna turur* (194r2);

4) “kaldırmak, sökmek”: *Yeti yer hijābın açdı Mavlāmiz aña* (37v13);

5) “engeli kaldırmak”: *Yignä yürütükinçä yeldin Ādiylarğa yol açip* (29r9);

6) “yaymak, germek”: *Ul qağazni açip körsälär bu kalima bitiglig bolğay* (53r15);

7) “ifşa etmek”: *Ma'lum boldikim kimniñ aybın açsa ul yana ul aybğa mubtalā bolur ermiş* (26r16);

8) “oruç açmak”: *Kündüz roza tuttilar ağız açğu vaqt bolsa, jادی atliğ kök ot keltürdilär, ağız açtilar* (170r17);

9) “fal açmak”: *Muni yaxşımı qıldım, yawuzmu qıldım biläyin tep, Mushab aldı fāl açtı* (248v14);

10) “düzelmek, iyileşmek”: *Üç künden soñ terisi kücländi, közin açtı* (165r5);

11) deyim içinde kullanılarak “bir anda” anlamını ifade eder: *Mikāil qanati birlä köz yumup açğünça on yiğaçliq yergä eltib qoddi* (61r7);

12) “aşık olmak”: *Mavlā ta'alā ilm-u hikmat birlä yalawaçliq qamuğın Sulaymānğa açā berdi* (138r19).

Yartmaq terimi *Altın Yaruğ*'da ve Uygur yazısı ile yazılan Buddha abidelerinde “maden (bakır ya da gümüş) para”yı anlatmıştır: *Bir karsapan altın miñ alti yüz yartmaq bolur* – bir karsapan altın altı yüz kuruş olur. (DTS,243) Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı destanında söz konusu terim *yarmaq* şeklinde kullanılarak “para” demektir: *Kişi barça yarmaq qulı boldılar* – bütün insanlar paranın kölesine dönüştüler. (DTS,242) Kaşgarlı Mahmud *Divan*'ında *yarmaq* “maden para, kuruş”: *Men añar yarmaq ötünç berdim* – ben ona maden para borç verdim. (III,450); “para”: *Ol meniñ birlä yarmaq utuşdı* – o benimle para kazandı (oyunda). (I,190) gibi anlamları, onun Uygurca *yarımaq* (III,438) şekli ise “maden para” anlamını ifade etmiştir. Aynı zamanda söz konusu lügatte incelemekte olduğumuz sözcük *tergüçi* sözcüğü ile birlikte “para toplayan” anlamında kullanılmıştır: *yarmaq tergüçi* (II,56). Sözcük, XII-XIV. Yüzyıllar Uygur hukuk evraklarında Yunanca “ağırlık ve para birimi” alıntısı ile birleşerek birlikte “gümüş para”yı anlatmıştır: *Beş (otuz) satir yarmaq kümüş sanap altım* – yirmi beş gümüş parayı sayarak aldım. (DTS,491) *Yarmaq*, *Tefsir*'de “kuruş” (9619), “para” (965), Harezmî'nin *Muhabetnâme*'sinde “kuruş” anlamlarında kullanılmıştır: *Bukün mayxānada yarmaq saçalij* (MH,303630). *Kıssası Rabguzi*'de sözcüğün şu anlamlarına rastlanır: 1) “maden para, kuruş”: *Bāzārğa kirdi etmäkcığa bir yarmaq berdi*

(178v19); 2) “para”: *Aydi: mendä yarmaq yoq, yilqı qara bar tawar beräyin* (73r11); 3) “para birimi”: *Kan'an yarmaqiniñ toquziña Yusufni satdılar* (73r15). Bunun dışında *yarmaq Kıssa*'da Farsça-Tacikçe *muzd* yani “ücret” kelimesi ile birleşerek “yol ücreti, ücret” anlamında istifade edilmiştir: *Yana aydi: maña rahm qılıp mindürgil muzd yarmaq beräyin* (128v10). Ali Şir Nevai'nin eserlerinde kelimenin “kuruş”, “para”, “akçe”, “bozuk akçe” (NEL,211) gibi anlamları görülür.

Böylece *Kıssa*'da anlam genişlemesi hadisesi tek ve çok anlamlı sözcüklerin anlam yapısının genişlemesi, farklı yeni anlamlar kazanması, yan anlamların gelişmesi sonucunda gerçekleşmiştir.

Yeni anlam kazanma

Somut anlamlı kelimelerin soyut ve genel anlam kazanarak yeni anlam ifade etmeye başlaması sözcüğün anlamsal gelişmesi ve değişimi ile ilgilidir. Özellikle bir nesne adının diğerine geçişi ve sözcüğün yeni nesneyi belirtmeye başlaması bu bağlamda önemli yere sahiptir. *Kıssası Rabguzi*'de kullanılan leksik birimlerin Eski Türkçe ve Orta Türkçe dil birimleri ile karşılaştırmalı incelenmesi sonucunda daha sonraki dönemlerde kimi sözcüklerin anlam yapısında değişime uğradığına şahit olduk. Vurgulanmalıdır ki araştırılmakta olan eserde bu tür kelimelere fazla rastlanmaz. Yine vurgulanmalıdır ki incelediğimiz sözcükler ilk anlamlarını yitirerek yeni anlam ifade etmeye başlamıştır. Aşağıdaki örnekler temelinde analizimizi gerçekleştirelim.

Yasımuq sözcüğü ilk defa Berlin derlemesine ait Uygurca yazıtlarda “darı” anlamını ifade etmiştir. (DTS,245). Bitki adı olan bu sözcük XIV. Yüzyıl Harezm anıtlarında *yasmuq* şeklinde kullanılarak “buğdaygillere ait bitki ve onun tohumu” anlamını belirtmeye yaramıştır: ...*Ortančisi noxud andazasinčä, kičigi yasmuq andazasinčä* (180v9); *Ekki taş bar yasmuqdan uluğraq* (NF,2261). Sözcük, Eski Türkçeye ait anlamı “sathı yayılmak” olan *yas-* fiiline *-muq* eki eklenerek türetilmiştir. (ÖDES,I,145)

“Boşuna, beyhude” demek olan *yoqsuz* kelimesi ilk defa Uygur yazısıyla yazılmış Buddha anıtlarında kullanılmıştır: *Yoqsuz örü qodi yügürdün* – tepeye ve aşağıya boşuna koşun. (DTS,275) *Tefsir* ve *Kıssası Rabguzi*'de sözcüğün “fakir” anlamı görülür: *Bermädi mälın aña yoqsuz čığayğa berdi ul.* (161r9) Kelime, “yok etmek, kemirmek” demek olan *yo:-* fiiline *-q* eki eklenerek türetilmiştir. (ÖDES,I,195) *Yoq* (yok) kelimesine *-suz* eki eklenerek ortaya çıkarılmıştır.

Aynı zamanda *Kıssa*'da sözcüğün Türkçe *çığay*, Arapça *faqir* anlamdaşlarına da rastlanır: *Bir avrat Bani Sa'd qabilasidin Halima atliğ, eri Hāris atliğ ...çığay erdi* (184v10); *Satiğ birlä haläl māl yiğğan, ul mālni faqirlarğa sadaqa qılğan* (161r6). *Faqir* sözcüğü “fakir hale getirdi” demek olan *fakara* fiilinden türetilmiş sıfat sözcüğüdür. Bu kökten Özbekçede *fakirlik* adı, *fakirlaş-* fiili ortaya çıkmıştır. (ÖDES,II,465).

Eski Türkçe kaynaklarda ve Kaşgarlı Mahmud'un *Divan*'ında *yoriq//yoruq* varyantları ile “yaşam tarzı”, “davranış”, “adım atma”, “iş-hareket”, “dönüş” gibi anlamlardan istifade edilir. (DTS,274-275) Söz konusu birimin anlam yapısındaki

değişim, yani “tabir, şerh, izah” anlatmaya yönelme ilk defa Tefsir net olarak göze çarpar: *Aydi: bu ârdi ol işläriñ yoriği kim sän sabr qilumadiñ tep* (1162). Bu anlam araştırma kaynağı olan *Kıssa*'da *yoruq/yoruğ* şekilleriyle kullanılmıştır: *Anda kezın ayaqçığa aydi: seniñ tüşüñ yoruqi ul turur kim...* (88v17); *Üç kün muhlat tilädilär tüş yoriğın tiläp tapmadılar* (89v9). Kelime, *Nechu-l Feradis*'te de aynı anlamı ifade etmiştir: *Ol tüsläriñ yoruqi tek açuq rāst kelür erdi* (NF,465). Bu sözcük Eski Türkçede “bir anlam vermek, yorumlamak” demek olan **yor-** fiiline -*(i)q* eki eklenerek oluşturulmuştur. (ÖDES,I,193) Burada zikrettiğimiz anlamın *Kıssa*'da Arapça *ta 'bir* sözcüğü ile de ifade edildiğini keydetmek gerekir: *Yusufni kördilärkim tüşgä ta 'bir aytur* (88r11). Bu alıntı kelime “anlattı” demek olan 'abara fiilinin V. bölüm mastar şekli “anlatma” anlamını taşır. (ÖDES,II,433).

“Rengi solmuş, rengi atmış, benzi atmış” anlamı Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde *tulas* sözcüğü ile ifade edilmiştir: *Tuman yilda berü tul erdim tulas* – Uzun yıllar bozarmış bir dul idim. (DTS,585) Sözcük diğer abidelerde bulunmamakla beraber *Kıssası Rabguzî*'de “üst başı kirli, perişan kılıklı” anlamında kullanılmıştır: *Yunus aydi: anča zamān bergil Mavlāniñ yalawaçi bolup mundağ tulas barmaq läyiq ermäs* (154v8).

Tura sözcüğü ilk defa *Kutadgu Bilig*'de “kurgan, kale” anlamını taşımıştır: *...qayusı turada yuluğda qarır* – biri kalede teminat akçesini bekleye bekleye yaşlanır. (DTS,587) Araştırmakta olduğumuz anıtta sözcük yeni anlam kazanarak “engel, ihata” anlamını ifade etmeye başlamıştır: *Uhud tağiña arqa berip tura qiliñ*. (223r8) Terim, aynı anlamla *Tefsir*'de göze çarpar: *...tamañ qilurlar bostannuñ turasında* (10067).

“Akılsız, aklını yitirmiş, deli” demek olan *ögsüz* sıfatı ilk defa *Mani* yazıtlarında rastlanır: *Bu ögsüz etüzdä toğdılar* – onlar bu akılsız vücutta doğarlar. (DTS,381) Sözcük, Karahanlı dönemi kaynaklarında, özellikle *Kutadgu Bilig*'de temel anlamıyla kullanılmıştır: *Bu ögsüz ağıçi buzar öz işin* – Bu deli hazinedar kendi işini bozar. (DTS,381) Söz konusu sözcük *Tefsir* ve *Kıssası Rabguzî*'de *ögsüz//ögsiz* şekilleri ile kullanarak “şuursuz” anlamını ifade etmiştir: *Yerdä başi yarılmış qanğa bulğanmış ögsüz bolup yatur* (27613); *Ol vaqtda Musā ögsiz mänizlig ärdi...* (29616). Terim, *ög* – “akıl” (DTS,378) ve sıfat türeten *-süz* eki ile oluşturulmuştur. Yeri gelmişken vurgulanmalıdır ki *Kıssa*'da sözcüğün Farsça-Tacikçe *xuš* – “akıl” ve Türkçe *-suz* eki vasıtası ile türetilen *xušsuz* anlamı da tüketilmiştir: *Ul kün üç yüz altmış yoli xušsuz boldi öñiñä keldi ersä yana yığladi* (72r15).

Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügat-it Türk*'te *emgä* sözcüğünü “evin burcu” anlamında kaydetmiştir. (I,150). *Rabguzî* kelimeye “ayça” anlamını eklemiştir: *Yüzi kündin köp yaruqraq alni ayniñ emgäsi* (181v6).

“Pahalı” demek olan *qiz* (DTS,449) sözcüğü ile *-liq* eki yardımıyla türetilen *qizliq* sözcüğü ilk defa Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde “ender, çok az bulunan” anlamıyla kullanılmıştır: *Kişi qizliqi boldi qayda tiläğü* – insan az bulunur oldu, onu nereden aramalı? (DTS,450) Sözcüğün anlamındaki değişim, yani “açlık, sefalet” anlamlarını ifade etmeye yönelme ilk defa *Tefsir*'de rastlanır:

Vaqtî qızlıq qahatlıq (52610). Bu anlam XIV. Yüzyıl anıtlarında pekişir: *Yusuf Siddiq alayhis-salām Misrda qızlıq yıl toyğunça yemäk yemädi* (G,12566); *Ucuzlıq qızlıq tegmä biri yetti yıl bolğusı turur* (90r14). Ayrıca araştırmakta olduğumuz anıtta sözcüğün *açlıq* (*aç* – karnı aç + *-liq*) anlamdaşı bulunmaktadır: *Aydi: İdiyā Yusuf payğambar qavmiñä berilgän açlıq qahatlıqñı bularqa bergil, tep* (225r1).

Başaq sözcüğü *Divanü Lügat-it Türk*'te “topuk” anlamında kullanılmıştır. (I,359) Aynı zamanda Kaşgarlı Mahmud Oğuz ve Kıpçakların bir “m” ekleyerek *başmaq* (I,433) şeklinde kullandıklarını vurgular. Sözcük, *Kıssası Rabguzî*'de “ayakkabı” demektir: *Yana biri aydi: alman, başmaq erniñ izzatı bolur* (204r16). Terim, *Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*'nde “keçe çizme, ayakkabı” olarak açıklanır. (I,342) Bunun dışında sözcük *Kıssa*'da *-liğ* ekini alarak yeni kelimenin türetilmesinde esas vazifesini yerine getirmiştir: *Bir yigit keldi kümüş başmaqlığ* (204r15).

Sonuç

Anlam değişmesi uzun süren bir süreçtir. Bu süreç her dilin iç kanunlarına göre geçer. Kıssası Rabguzî adlı eserdeki anlam değişmesi 3 şekilde olduğu görülmektedir: a) anlam bünyesinde daralma olmuş kelimeler; b) anlamında genişleme olan kelimeler; c) yeni anlam kazanan dilbirimler.

Eserin söz varlığında görülen anlam daralması toplumun gelişmesi sonucudur diyebiliriz. Anlam daralması eserin yazıldığı dönemde çok anlamlı kelimelerin tek anlamlı olmaya başlaması, bu değişimin çok anlamlı kelimelerin anlattığı anlamların öz ve yabancı kelimelerle ifade edilmesi sonucunda olduğu, anlam genişlemesi ise tek anlamlı ve çok anlamlı kelimeler anlam bünyesinin genişlemesi, yeni anlamların oluşması, mecazın gelişmesi yoluyla peyda olur. Eski Türk Dilinde yazılan ilk anıtlarda kullanılan bazı kelimelerin incelediğimiz eserde farklı anlamda kullanılması yazarın kendine özgü üslubu, ustalığını gösterir.

KISALTMALAR

ANEDAS – Ali Şir Nevaî Eserleri Dilinin Açıklamalı Sözlüğü. T. I-IV. E.Fazilov redaktörlüğünde. -T.: Fen, 1983-85.

DTS – Drevnetyurkskiy slovar. -L.: Nauka, 1969.

MK – Mamhmd Kaşgarlı. *Divanü Lügat-it Türk / Çeviren ve yayına hazırlayan S.M.Mutellibov. I-III. -T.: Fen, 1960-1963.*

NF – Nehcü-l Feradis // Fazilov E. Starouzbekskiy yazık. Harezmiyskiye pamyatniki XIV v. I-II. -T.: Fen, 1966-1971.

RSL – Radlov V.V. *Opit slovaryä tyurkskih nareçiy. I-IV. -SPB, 1893-1911.*

SSTN – Budagov L.Z. *Sravnitelnyy slovar turetsko-tatarskih nareçiy. T. I-II. -Sankt Petersburg, 1869-1872.*

Tefsir – Borovkov A.K. *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII- XIII vv. -M.: İzd-vo vostoçnoy literaturı, 1963.*

ESS – 1) Sevortyan E. Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasniye. -M.:Nauka, 1974.

2) Sevortyan E. Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu “B”.-M.: Nauka, 1978.

3) Sevortyan E. Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu “V”, “G”, “D”. -M.: Nauka, 1980.

4) Sevortyan E., Levitskaya L. Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Sevortyan E. Obşetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na bukvu “C”, “Y”. -M.: Nauka, 1989.

ÖDAS – Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü. I-V. -T.: Özbekistan Milli Ansiklopedisi, 2006-2008.

ÖDES – 1) Rahmatullayev Ş. Özbek Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Türkçe kelimeler). -T.: Universitet, 2000. 2) Rahmatullayev Ş. Özbek Dilinin Etimolojik Sözlüğü. II (Arapça kelimeler ve onlarla hasılalar). -T.: Universitet, 2001. 3) Rahmatullayev Ş. Özbek Dilinin Etimolojik Sözlüğü. III (Farsça kelimeler ve onlarla hasılalar). -T.: Universitet, 2009.

KAYNAKLAR

1. Baskakov A.N. (1976). *Tyurkizmi-sotsialnaya terminologiya v “Slove o polku İgoreve”*. Turkologica. K 70 letiyu akad. A.N. Kononova. Moskova.
2. Ganıhodjayeva M. (1994). *İstoričeskogo nazvaniya sinego, golubogo i zelenogo sveta// İstoričeskiy analiz leksiki staropismennih pamyatnikov*. Taşkent: Fen.
3. Davidoviç E.A. (1970). *Materialı po metrologii srednevekoy Sredney Azii*. Moskova: Nauka.
4. Dadabayev H., Hamidov Z., Halmanova Z. (2007). *Özbek edebi dili leksikasi tarihi*. Taşkent: Fen.
5. Drevnetyurkskiy slovar. (1969). Leningrad: Nauka.
6. Cemalhanov H.A. (2004). *Hazirgi Özbek edebi dili*. 2.kitap. Taşkent: Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi.
7. İsmailov İ. (1966). *Türkî dillerde kavim-karındaşlık terimleri (Özbek, Uygur, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Türkmen dilleri materyalleri temelinde)*. Taşkent: Fen.
8. Menges K. (1979). *Vostoçniye elementı v “Slove o polku İgoreve”*. Leningrad.
9. Mirtaciyeve M. (2010). *Özbek dili semasiologiyasi*. Taşkent: Mümtaz Söz.
10. Nemet Y. (1976). *K voprosu ob avarah. V kn. “Turcologica”*. Leningrad.
11. Pokrovskaya L. (1961). *Termini rodstva // İstoričeskoye razvitiye leksiki tyurkskih yazıkov*. Moskova: Nauka.
12. Sadıkov K. (2006). *Türkî yazma yâdgarlıqla dili: edebi dilning yüzege kelişi ve tiklenişi*. Taşkent: Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü.
13. Sadıkov K. (2002). *Özbek dilindeki akrabalık adları hakkında// Dilbiliminin Güncel Meseleleri*. Taşkent: Universitet.
14. Tursunov U.T., Muhtarov C., Rahmatullayev Ş. (1992). *Hazirgi Özbek edebi dili*. Taşkent: Özbekistan.
15. *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*. (2005). Taşkent: Özbekistan Milli Ansiklopedisi. C.9.

Бахтиёр Абдушукуров (Узбекистан)

Семантический анализ некоторых лексем в книге «Кисас ар-Рабгузи»

Резюме

Один из способов изучения значения слов – анализ их семантической структуры путём разделения её на части. Исследование лексем, имеющих более одного значения, посредством разделения каждой значимой части на более мелкие помогает более четко определить их лексические значения. Поэтому в статье рассматриваются изменения в семантике лексических единиц, использованных в произведении «Кисас ар-Рабгузи», известном среди тюркских народов как «Кисас аль-Анбия»; детально изучено лексическое значение слова, изменяющееся со временем под влиянием лингвистических и экстралингвистических факторов, а также процессы сужения и расширения значений слов или приобретения ими новых значений. Анализ слов проводился путем сравнения их со словами древне- и среднетюркского языков.

Ключевые слова: *лексическое значение, лингвистический фактор, сужение значения, однозначные слова, многозначные слова, расширение значения, экстралингвистический фактор.*

Bakhtiyor Abdushukurov (Uzbekistan)

Semantic Analysis of Some Lexemes in the Book “Qisasi Rabguzi”

Abstract

One way to learn meanings of words is to analyze their semantic structure by dividing them into meaningful parts. Examining each sememes of multiple lexemes in semes will help to clarify their lexical meaning. Therefore, the article deals with the changes in the semantics of lexical units used in the book "Qissasi Rabguzi", known as "Qisasul-anbiyo" among Turkic nations. The paper illustrates the lexical meaning of the word changed over the years under the influence of extraternalistic and linguistic factors, and the processes of broadening and narrowing of word meanings, and acquiring new meanings found in the book. During the analysis, lexemes in the work are compared with the words in ancient Turkic and Old Turkic sources.

Keywords: *Lexical meaning, linguistic factor, narrowing of meaning, monosemantic words, polysemantic words, broadening of meaning, extralinguistic factor.*